

ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ, ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ Ζ'.
ΑΡΙΘ. 76

Ἐν Πειραιεὶ Ἀπρίλιος
1891

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

Γ. Π. ΚΡΕΜΟΥ

ΕΞΟΔΟΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

(Συνέχεια καὶ τέλος)

Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ οὐκ ὀλίγοι τῶν Αἰγυπτίων εὗρισκον οἰκτρὸν θάνατον. Ἐθεάθησαν γυναῖκες διώκουσαι Ἀραβας κρατοῦσαι λογχοφόρα ὅπλα καὶ ἄλλαι ξίφη, δι' ὧν ἐφόνευον αὐτούς ὡς ἀμαζόνες.

Γυνή τις εὐειδὴς νεόνυμφος ἰδοῦσα τὸν ἑαυτῆς νυμφίον σφαζόμενον ἐν τῷ οἴκῳ ἐκρατεῖτο ὑπὸ τοῦ φονέως· ἀλλ' ἐξορμήσασα πρὸς τὸν ἐξώστην τῆς οἰκίας, ἐν ᾗ τοῦ φονέως εἶχετο ἀπρίξ ἐκ τοῦ ἐνδύματος, ἐκρημνίσθη σὺν ἐκείνῳ, καὶ οὗτος μὲν εὗρεν ἀμέσως τὸν θάνατον, αὕτη δὲ κειμένη τοῦ ποδὸς θραυσθέντος καὶ τῆς κεφαλῆς καιρίως τετρωμένης ἀπέθανε λογχευθεῖσα ὑπὸ ἄλλου Αἰγυπτίου. Ἐνῶ τοιαῦτα τραγικὰ πολλὰ ἐγίνοντο ἐν τῷ Μεσολογγίῳ μεταξὺ τῶν βαρβάρων καὶ τῶν γυναικῶν, ἄλλα στίφη ἐκείνων ἐφώρων πρὸς τὴν ἀποθήκην τῶν ὑλικῶν τοῦ πολέμου. Ἐκεῖ ὁ Χρῆστος Καψάλης—ψάλλον νεκρωσίμους ὕμνους καὶ συχνάκις ἐκφωνῶν μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν γερόντων καὶ ἀσθενῶν καὶ τῶν ὅσα παιδιά καὶ γυναῖκες εἶχον ἐκεῖ μετὰ τὴν κατὰ τὴν ἐξοδὸν ἐπ'ἀνόδον καταφύγη τό: «Μνήσθητί μου κύριε»—ἵστατο παρὰ τὴν θήκην πυρίτιδος, ἐνῶ οἱ βάρβαροι ὡς μαινόμενοι ἐφώρων, διαδοθέντος ὑπὸ τινων τῶν αἰχμαλώτων ὅτι ἐκεῖ δῆθεν ἦσαν ἐναποκείμενα πάντα τὰ κειμήλια τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ τὰ κοσμήματα τῶν μαχη-

τῶν,—καὶ διηγωνίζοντο τίς πρῶτος νὰ εἰσέλθῃ· αἱ δὲ θύραι ἐνδοθεν ἦσαν ἐζυγωμέναι. Ἐν ᾧ λοιπὸν οἱ μὲν διερρήγνυσον τὰς τοῦ ἀνωγείου θύρας καὶ ἐν συνωθισμῷ εἰσῆρχοντο, οἱ δὲ ἀνέβαινον ἐπὶ τῆς στέγης, οἱ δὲ κατεγίνοντο νὰ ἐκβιάσῃ τὰς θύρας τοῦ ὑπογείου, ἐν ᾗ ἦσαν οἱ περὶ τὸν Καψάλην, τότε ἐκ δεινῆς ἐκपुरσοκροτήσεως διεσείσθη ἡ γῆ καὶ συνεταράχθη ἡ θάλασσα καὶ προσέκλυσέ τινας τῶν παρακειμένων ἐν τῇ ἀκτῇ οἰκιῶν καὶ ὁδῶν καὶ ἀνετινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα λίθοι τε καὶ κέραμοι, ὅπλα τε καὶ πτώματα ἀναμιξ βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων. Δισχίλιοι ἐχθροὶ κατεκερματίσθησαν κατὰ τὴν ἐκρηξιν ταύτην. Τηλικούτος κρότος ἐγένετο, ὥστε καὶ αὐτοῖς τοῖς ἥρωσι τῆς φρουρᾶς ἀγωνιζομένοις τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ ἐν τῷ ἐχθρικῷ στρατοπέδῳ ὅπως διανοίξῃσι τὴν ὁδὸν προὔξενησε φρίκην ὑπολαβοῦσιν ὅτι ἐκεῖ ἐγγὺς αὐτῶν ἐγένετο ἡ ἐκपुरσοκρότησις. Πρὸ δὲ τῆς ἐκρήξεως ταύτης, καθ' ἣν ὥραν οἱ ἐχθροὶ εἰσώρων εἰς τὴν πόλιν, ἐκपुरσοκρότησις—καὶ αὕτη ἦν ἡ πρώτη—ἐγένετο παρὰ τὸ τεῖχος προελθοῦσα ἐκ τῆς ἀναφλέξεως θήκης φυσιγγίων, ἣν ἀνῆψεν ὁ ἀνδρεῖος καὶ φιλόπατρις ἀρχιερεὺς ὁ Ῥογῶν Ἰωσήφ, ὅπως ἀποθάνῃ τὸν διὰ πυρὸς θάνατον· ἀλλὰ μὴ τυχὸν τοῦ ποθομένου ἀπεκεφαλίσθη αἰτησάμενος τοῦτο παρ' Ἑλλήνων στρατιώτου ἵνα μὴ πέσῃ εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν.—Ἄλλη δὲ τις ἐκρηξίς ὑπὸ νόμου παρὰ τὸν προμαχῶνα τοῦ Μπότσαρη ἀναφθεῖσα ὑπὸ γέροντος πρὸς τοῦτο ἐκεῖ προτεδρεύοντος ἀπέστείλεν εἰς τὸν Ἀθῆν πολλοὺς Ἑλληνας τε καὶ Αἰγυπτίους Μαμελούκους. Τελευταία δ' ἐκρηξίς (14 Ἀπριλίου 1826) ἐν τῷ πυργίσκῳ τοῦ ἀνεμομύλου ἀνετίναξε τοὺς τ' ἐν αὐτῷ μέχρις ἐσχάτων ἀγωνισθέντας ἥρωας ἐκ τῶν τῆς φρουρᾶς καὶ τοὺς πολιορκούντας αὐτοὺς ἐχθροὺς. Τοιαῦται θανατικαὶ σκηναὶ ἐγίνοντο

καθ' ὅλον τὸ αἱματόφυρτον Μεσολόγγιον ἐπὶ μίαν σχεδὸν ἐβ-
δομάδα. Ἐπὶ πολλὰς δὲ ἡμέρας οἱ βάρβαροι ἀποβαλόντες
πᾶσαν πλέον ἐλπίδα περὶ λείας περιήρχοντο καὶ συνήγον κε-
φαλὰς καὶ ἐπεσώρευον ἐν τοῖς πλοίοις, ὅπως κοσμήσωσι τοὺς
πυλῶνας τῶν τοῦ Μαχμοῦτ ἀνακτόρων τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν
τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Προσεκαλοῦντο δὲ οἱ τάλανες
αἰχμαλῶτοι ἵνα μαρτυρῶσι τίνος κεφαλὴ εἶνε αὐτὴ ἢ ἐκείνη·
ἐμαίνοντο δὲ οἱ στραταρχαὶ Τοῦρκοι ὅτι δὲν εὕρισκοντο μεταξὺ
τῶν νεκρῶν ἢ τῶν αἰχμαλώτων οἱ γνωριμώτατοι τῶν τῆς
φρουρᾶς ἡρώων καὶ τῶν πολιτικῶν οἱ διαπρεπέστεροι. Ἀνη-
ρευνῶντο δὲ ὑπὸ τῶν Τοῦρκων καὶ Αἰγυπτίων πρὸς εὕρεσιν
κεφαλῶν καὶ λαφύρων οὐ μόνον τὸ Μεσολόγγιον καὶ οἱ προ-
μαχῶνες καὶ αἱ τάφροι καὶ τὸ περίξ πεδίον, ἀλλὰ καὶ αἱ
ὕψωρειαι τοῦ Ἀρακύνθου μέχρι τῆς τοῦ ἁγίου Συμεῶνος μο-
νῆς καὶ ὑψηλότερον αὐτῆς. Καὶ ἦν φοβερόν θέαμα· περισυνή-
γοντο πανταχόθεν καὶ ἀπεκομίζοντο, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ
εἴλκοντο κατὰ γῆς κεφαλαὶ καὶ τραυματῖαι ἀνευρισκόμενοι
ἀπετέμνοντο τὰς κεφαλὰς καὶ αἰχμαλῶτοι ἀγελήδον συνε-
σώρευοντο ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ μετὰ τῶν λαφύρων διενέμοντο ὡς
τὰ εὐτελέστερα τῶν ζώων. Κατὰ δὲ τὴν διανομὴν παίδων,
γυναικῶν καὶ παρθένων ἐγίνοντο ἐριδες καὶ αἱματηραὶ συμ-
ποκαὶ μεταξὺ μάλιστα Ἀλβανῶν καὶ Αἰγυπτίων. Τοιαύτην
δὲ λείαν κομιζόμενοι ἀπῆρχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κρυφίως οἱ
Ἀλβανοὶ λαμβάνοντες τὴν εἰς Ἡπειρον ἄγουσαν· τὰ δὲ πλοῖα
καὶ μάλιστα τὰ αἰγυπτιακὰ ἀπέπλεον κατάφορτα αἰχμαλώ-
των ἐκ Μεσολογγίου εἰς Πύλον, ἐνθα παραλαμβάνοντα ὡς
λάφυρα καὶ ἄλλους ἐκ Πελοποννήσου αἰχμαλώτους κατέπλεον
εἰς Ἀλεξανδρείαν. Μετὰ δὲ τὴν ἀπαγωγὴν τῶν αἰχμαλώ-
των καὶ τὴν μεταφορὰν λαφύρων καὶ τῶν πλείστων κεφαλῶν
καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν βαρβάρων τοῦ μὲν Κιουταχῆ
εἰς τὰς Ἀθήνας, τοῦ δὲ Ἰβραήμ εἰς τὴν Πελοπόννησον σιγῇ
θανάτου ἐδέσποζεν ἐπὶ τοῦ Μεσολογγίου πλὴν ὀλίγων κατα-
λειφθέντων ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ φρουρῶν, οἵτινες ὡς νεκροθάπται
ἢ τυμβωρύχοι ἢ ὡς δραπεταὶ νεκρῶν κατηφεῖς καὶ ἄψυχοι
ἐπάτουν ἔδαφος, ὅπερ παντοτε ὑπὸ τῶν θαυμαστῶν ἡρώων
τέκνων τοῦ πατρῶος θεοῦ Ἄρεως ζώντων μὲν διετηρήθη
ἀμόλυντον, ἀποθανόντων δὲ καθηγιασθῆ διὰ τοῦ αἵματος αὐ-
τῶν· τανῦν δὲ μεταβληθὲν εἰς εὐρύτατον πολυάνδριον δει-
μαλέους αὐτοὺς καθίστα θεωμένους πανταχοῦ μέλη ἡκρωτη-
ριασμένα καὶ νεκροὺς παραμεμορφωμένους ἐκ τοῦ πυρός, τῶν
ξιφῶν καὶ τῶν σφαιρῶν. Ναὶ πανταχοῦ εἰς τοὺς χανδακας,
τὰς τάφρους, τοὺς προμαχῶνας, τὴν παραλίαν, τὴν λίμνην,
τοὺς ὑπονόμους καὶ εἰς πᾶν ἐρείπιον καὶ τρώγλην ἐβλεπέ τις
πτώματα, χεῖρας, πόδας, κεφαλὰς, σαρκας, αἷματα διεσκε-
δασμένα.

Ἐπὶ πολλοὺς μῆνας πανταχόθεν ὡς προσκυνηταὶ μελανε-
μονοῦντες προσήρχοντο οἱ συγγενεῖς καὶ οἰκεῖοι τῶν πεσόντων
ἀναζητοῦντες ἕκαστος τὸν αὐτοῦ νεκρὸν καὶ θάπτοντες τοὺς τε
οἰκεῖους καὶ τοὺς δημοφύλους, οἵτινες κατὰ στιβάδας ἐκείντο

κατὰ τὸν φιλόπατριν ποιητὴν καὶ δόκιμον συγγραφέα Πα-
ναγιώτην τὸν Χαλκιδέπουλον:

«Εἰς τοὺς χανδακας τοῦ τείχους, εἰς τὰς περίξ πεδιάδας
οἱ νεκροὶ σ' τὸ Μεσολόγγι εἰς πυργοῦφεις στιβάδας,
σ' τὸ παράλιον, σ' τὴν λίμνην, εἰς τοὺς προμαχῶνας ὅλους,
τῶν βαθέων ὑπονόμων τοὺς λοφερωτάτους θόλους,
ὅστ' αἱ χεῖράς τε καὶ πόδας,
κεφαλὰς μὲ γαῦρον ὄμμα,
μ' ἀναμαλλιασμένην κόμην,
μὲ τὰς σάρκας τῶν ἀκόμα

Ἀνεμυχλευὰν μητέρες, σύζυγοι, τέκνα, νυμφῖοι,
ἕκαστος θρηῶν ἡρέυνα ποῦ νὰ ἦναι οἱ οἰκεῖοι!
Καὶ γνωρίσματα ἐζήτει, ἂν νὰ μείνωσι τοιαῦτα
πόλεμοι στήθος πρὸς στήθος καὶ πληγώματα τοσαῦτα
εἰμποροῦσαν νὰ ἀφήσουν
τοὺς οἰκεῖους νὰ γνωρίσουν.

Τί χαρὰ μετὰ δακρύων, χαρὰ πένθιμος εἶνε αὕτη!
τὸν πατέρα ὁ υἱὸς του, ἢ μελλονυμῶς μνηστῆρα,
ἢ μητέρα τὸ παιδί της, σύζυγοι τὸν σύζυγόν της,
εὕρισκον ἀπροσδοκῆτως, θρηῶν ἄσβεστον κρατῆρα
ἦναψαν, καὶ διελύθη
λάβα θλίψεως ἀπάτου,
ἔκαψε καὶ τὴν καρδίαν
τὰπωτέρου διαβάτου!

Δὲν ἠθέλησαν νὰ κάμουν ὅτ' ἡ κόρη τοῦ Ἀνδρούθα,
δηλητήριον νὰ πάρουν· ἀπορύγουν τὴν δουλείαν
καὶ τὴν ὕβριν τοῦ θριάμβου, ἀλλὰ ἔπessαν ἄθροοι,
κλίνην τοῦ θανάτου εὔρον τὴν μεγάλην τῶν ἀνδρείων,
καὶ μαχόμενοι ἐτῆλθον
καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνῆλθον.»

Καὶ οὐ μόνον οἱ γινώσκοντες τὸν θάνατον τῶν οἰκείων πε-
ριφέροντο ἀναζητοῦντες αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ γινώσκοντες,
διότι ἠγνόουν· εἰ αὐτοὶ νεκροὶ ἢ αἰχμαλῶτοι ἢ καὶ τετραυμα-
τισμένοι ἐκείντοι ποῦ. Καὶ περὶ δὲ τῶν πλείστων νεκρῶν ἐντα-
φιασθέντων, οὐχ ἦττον ἐπὶ μῆνας ὕστερον φοβερὰ θανατηφό-
ρος δυσοσμία τῶν ἐκ τῶν πτωμάτων ἀναπνευομένων ἀνα-
θυμιάσεων ἐπλήρου τὸν ἀέρα μέχρι τοῦ φθινοπώρου, ὅτε μό-
λις οἱ ὕετοι ἀπέπλυναν τὸ ἔδαφος καὶ ἐκείντοι ὕστερον ἐπὶ
ἔτη λευκὰ ὅστ' αἱ ἡρώων τιμώμενα ὡς ἅγια λείψανα ἀναμε-
μιγμένα μετὰ τῶν βαρβαρικῶν. Διεσώθησαν ἄνδρες μὲν τῆς
φρουρᾶς 1300, Μεσολογγίται δὲ ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παῖ-
δες 250. Ἀπώλοντο δ' ἐν συνόλῳ κατὰ τε τὴν ἐπὶ ἐνιαυτὸν
πολιορκίαν καὶ τὴν ἐξοδὸν τῶν πολιορκουμένων περὶ τὰς
11,000, ὧν οὐκ ὀλίγαι γυναῖκες καὶ παῖδες αἰχμαλωτισθέν-
τες ἐπωλήθησαν. Ἐκ δὲ τῶν πολιορκητῶν διεσώθησαν τοῦ
μὲν Κιουταχῆ περὶ τὰς 8,000, ἀπώλοντο δὲ 20,000· ἐκ δὲ
τῶν τοῦ Ἰβραήμ διεσώθησαν 3,500, ἀπώλοντο δὲ 9,500.
Ἐκ τῆς ἀπωλείας ταύτης τῶν βαρβάρων ἐννοεῖ πᾶς τις
ὅποια ἡ ἀνδρεία τῶν πολιορκουμένων καὶ ὅποια ἦν ἡ φρουρά,
ἣτις δικαιοτάτα ἠξιώθη τοῦ ὀνόματος «ἀθάνατος». «Ἐκά-
στη τῶν φρουρῶν ταύτων, λέγει ὁ Γάλλος φιλέλληνας Αὐγου-
στος Φάβρης προκειμένου περὶ τῶν μετὰ τὴν ἐξοδὸν ἐν Με-
σολογγίῳ ἀποκαρτερησάντων, ἐκάστη ἀντέταξεν ὅσον οἶόν τε
διαρκεστέραν ἄμυναν καὶ ἐκάστοτε, ὅτε οἱ Τοῦρκοι ἐπλησία-
ζον αὐταῖς, πῦρ εὐστόχως ἀκοντιζόμενον, ἠλάττου τὰς τάξεις

αὐτῶν καὶ ἐξεδίδει τὰ αὐτῶν θύματα. Ὅτε οἱ Ἕλληνες ἐπείσθησαν ὅτι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἀμυνθῶσιν, ἤνοιξαν τὰς θύρας καὶ οἱ Τοῦρκοι ὤρμησαν ἀγεληδὸν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἀμέσως δὲ τεθὲν τὸ πῦρ εἰς τὴν πυρίτιδα ἀνετίναξε νικητὰς καὶ ἡττημένους. Τινὲς μόνον ἐκ τῶν οἰκιῶν ὑφίσταντο μέχρι τῆς ἐσπέρας τῆς 23 Ἀπριλίου, ἄλλαι δὲ τινες μέχρι τῆς ὑστεραίας, ὃ δὲ ἀνεμόμυλος ἀνετινάχθη τῇ 25. Τὰς διαφόρους δὲ ταύτας ἐπιθέσεις ἀπέτισεν ὁ στρατάρχης τῶν Τοῦρκων ἀντὶ μεγάλου ἀριθμοῦ στρατιωτῶν. Πρὸς ἄλωσιν τοῦ Μεσολογγίου ἀπώλεσε τὸ ἡμισυ καὶ ἐν αὐτῷ εὑρίσκει μόνον σωρὸν ἐρείπειων. Οἱ στρατιῶται αὐτοῦ κατεπτοημένοι ὑπὸ τῆς ἀνδρείας τῶν πολιορκουμένων ἀντὶ τοῦ εἶνε φαῖδροι ἐπὶ τῇ νίκῃ ἐφαίνοντο κατὰπληκτοὶ ἐκ τοῦ φόβου καὶ τῆς φρίκης. Ἐρριπτον κρόνια βλήματα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τούτου τοῦ πανταχοῦ ἀνεστραμμένου ὑπὸ τοῦ πυρὸς καὶ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἰσταμένους ἐπὶ ἡφαιστείου ἐτοιμοῦ πρὸς καταβρόχισιν αὐτῶν. Τέλος, ὅτε οἱ βάρβαροι ἐβεβαιώθησαν ὅτι δὲν ὑπῆρχεν οὐδὲ εἰς Ἕλληνα ἐν τῇ πόλει, ὅτε ἤκουον μόνον τὸν κρότον τῶν ἰδίων αὐτῶν βημάτων, τότε ἀνεθάρρησαν ἱκανῶς πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν. Τῷ κελεύσματι αὐτοῦ συναθροίζονται, λαμβάνουσι τὴν σκαπάνην ἀντὶ τοῦ πυροβόλου καὶ ἄρχονται ἀνακινούντες τὰ καθηραγμένα ἐρείπια τῶν ὑπὸ τῆς πυρίτιδος ἀνεστραμμένων οἰκιῶν. Τί ζητοῦσιν ἐν αὐταῖς; Ὡς θηρία ἀνήμερα ἀνασχάπτουσι τὴν γῆν ὅπως ἀνεύρωσιν ἀνθρώπινα λείψανα μὴ ἐντελῶς ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως ἐρθαρμένα καὶ τοῦτο οὐχὶ ἵνα φάγωσι ταῦτα κινούμενοι ἐκ τῆς πείνης, ἀλλ' ἵνα ταριχεύωσι καὶ ἐπισωρεύωσι ταῦτα ἐν πλοίῳ ὅπως τέρψωσι δι' αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ αὐτῶν τυράννου, ὥπερ μέλλουσι νὰ συγχαρῶσιν ἐπὶ τῷ εὐτυχῇ τούτῳ θεάματι πάντες οἱ Χριστιανοὶ πρέσβεις. Ἐνῷ δ' ἐπλήθρουν πλοῖον ἐκ κεφαλῶν προωρισμένων ἵνα κοσμήσωσι τὰνάκτορα τοῦ Σουλτάνου, οἱ Ἕλληνες οἱ ἐν δουλείᾳ τὴν ζωὴν ἔλκοντες ἐσύροντο δέσμιοι εἰς Ἰωάννινα, Πρέβεζαν καὶ Ἡπειρον. Ἡ Εὐρώπη εἶδε πάλιν εἰς τὰς ἀγορὰς αὐτῆς πολίτας ἐλευθέρου κράτους, τὰς γυναῖκας αὐτῶν, τὰ τέκνα, πλειστηριαζομένους μετὰ εὐτελῶν ζώων καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ τιμῆματι. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, ἥ τὸ Μεσολόγγιον κατερημιμένον ὑπέκυπτε τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ Ἰβραήμ, οἱ ἐν Ναυπλίῳ πολῖται προὔτεινον τῇ ἐθνικῇ συνελύσει ὅπως χαραχθῇ θεσπίσματι αὐτῆς νομισματοδόσημον φέρον ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν φρουρίον καὶ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων αὐτοῦ Νίκην ἱπταμένην, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας τὰδε: «Τῇ ἐν Μεσολογγίῳ φρουρᾷ ἡ εὐγνώμων πατρίς». Ἡ ποίησις ἐξῴμνει ἔτι τοὺς θριάμβους τῶν ἡρώων τούτων, αἱ ἐφημερίδες τῆς Εὐρώπης ἀνήγγελλον τὴν ἐλευθέρωσιν αὐτῶν καὶ πάντες ἐπανελάμβανον ἐν μέθῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Μιαούλη ἐκδίωξιν τοῦ Τοπάλ, ὅτε μετ' οὐ πολὺ διαδίδεται φήμη ὅτι ἡ ἡμισέληνος ἀνεμοῦται ἐπὶ τῶν προμαχώνων αὐτῶν. Ἐν πρώτοις ἡ εἰδησις ἐφάνη ἀπίθανος, ἀλλ' εἴτα ἐπιστεύθη καὶ οἱ Ἕλληνες ἐθεωροῦντο ἀπολωλότες οὐδενός

πιστεύοντος ὅτι ἦν αὐτοῖς δυνατόν νὰ ὑπερπηδῇσιν τὰ πυρίπνοα ὀχυρώματα τὰ περιστοιχίζοντα αὐτοὺς. Ἡ συγκίνησις ἐγένετο βαθεῖα καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ πάντες οἱ καρτερόψυχοι ἄνδρες ἐφαίνοντο ὅτι ἀπώλεσαν φίλους, τὰ δ' ἔθνη πάντα ἐν τῶν προπυργίων αὐτῶν φαντασθήτω δ' ἕκαστος τὴν θλίψιν τῶν ἐν Εὐρώπῃ Ἑλλήνων. Ἐξ δὲ ἡμέρας μετὰ τὴν ἐξοδὸν τῶν προμαχῶν τῆς ἱερᾶς πόλεως, ἐν ᾗ τινες ἐξ αὐτῶν ἐσυρον ἔτι τὴν πείναν καὶ τὰ τραύματα διὰ τῶν ἐρήμων κρημνῶν, ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις τῶν ἀντιπροσώπων προτέφερε τὰ εὐχαριστήρια τῆς πατρίδος ἀγνοοῦσα ὅτι μέγας ἀριθμὸς τῶν στεφάνων αὐτῆς ἐμελλε νὰ κοσμήσῃ οὐχὶ ζῶντας, ἀλλὰ τοὺς τάφους αὐτῶν. Διεφημίζετο ἔτι ἡ πράξις αὕτη ἐν Ναυπλίῳ, ὃ δὲ λαὸς ἐμπλεὺς χαρᾶς ἐβλεπεν ἀποκαθεσταμένην κυβέρνησιν μᾶλλον δραστηρίαν καὶ ἰσχυροτέραν, ὅτε ἄγγελός τις ἀφίκετο.

Ἦν ὅλως περιττὸν νὰ ἀναγνῷ τις τὰ ὑπ' αὐτοῦ κομιζόμενα ἔγγραφα, διότι ἐν τῇ ἐκφράσει τοῦ προσώπου αὐτοῦ, πάντες οἱ ἄνθρωποι κατενόουν ὅτι τὸ Μεσολόγγιον δὲν ὑπάρχει πλέον. «Ναὶ δὲν ὑπάρχει, ἀποκρίνονται οἱ ἀποσφραγίσαντες τὰ ἔγγραφα, οἱ μὲν τῶν πολεμιστῶν ἐξῆλθον ἐν χερσὶν ἔχοντες τὴν ῥομφαίαν, οἱ δὲ ἐρίφθησαν εἰς τὰς φλόγας, ἵν' ἀφαιρέσωσι τῷ ἐχθρῷ τὴν δόξαν τῆς εἰς τὰ τεῖχη εἰσόδου».

Τὸ πρῶτον αἰσθημα ὑπῆρξεν ἡ κατὰπληξις, ἀλλ' ἐν ἀκαρεῖ ἀντικατέστη αὕτη διὰ τοῦ θάρρους ἐκείνου, ὅπερ ἐμποιοῦσι ταῖς σθεναραῖς ψυχαῖς αἱ συμφοραί. Οἱ πολῖται ἀπηλπίζοντο μὲν περὶ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς αὐτῶν πατρίδος, ἀλλ' ἐπεθύμουν νὰ πέσωσι καθάπερ οἱ ἐν Μεσολογγίῳ ἡρώες καὶ ἕκαστος ἐπορίζετο πολέμου ἐφόδια. Ἀναλογιζόμενοι δ' ὅμως μετ' οὐ πολὺ ὅτι οἱ ἀτρόμητοι τῆς Ἑλλάδος πρόμαχοι ζῶσιν ἔτι καὶ ὅτι δρᾷ τις πολεμιστῶν καίπερ ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας στερουμένη τροφῶν διήνοιξε δίοδον διὰ παμπληθοῦς στρατοῦ καθησύχασαν τὸν δὲ ἀπελπισμὸν αὐτῶν διεδέξατο ἐκπληξις καὶ θαυμασμός. Ἐφαντάζοντο ἔνθεν μὲν ὅτι ἐν τοῖς ἀνδράσι τούτοις τοῖς κατὰ τε τῶν φυσικῶν ἀνγκῶν καὶ κατὰ τῶν ἐχθρικῶν ὀπλῶν θριαμβεύτασι διέβλεπόν τι ὑπερφυτικόν· ἔνθεν δὲ ὅτι ἡ Ἑλλάς ἡ οὐσα ἐπὶ ζυροῦ ἀκμῆς ἀνηγείρετο ἔτι μᾶλλον φοβερά ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἱερᾶς ταύτης φρουρᾶς. Κατὰ Μάϊον ἀρχόμενον 250 Μεσολογγῖται οἱ μόνον διαφυγόντες τὴν συμφορὰν τῆς ἐκτῶν πόλεως ἀφίκοντο εἰς Ναύπλιον. Πρόθυμοι ἔρανοι ἐν τε τῇ πρωτευούσῃ ταύτῃ καὶ ἐν ταῖς πλείσταις τῶν νήσων ἐχορηγήθησαν τοῖς ταλαιπώροις τούτοις τοῖς στερουμένοις καὶ αὐτῶν τῶν ἐνδυμάτων ὅπως καλύψωσι τὰ ὑπὸ τῆς πείνης ἐξησθενηκότα αὐτῶν σώματα, οὓς ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐκδικήσεως μόνον προσήλου τῇ ζωῇ μετὰ τὴν ἀπώλειαν πάντων τῶν ἐκτῶν συγγενῶν. Τεσσαράκοντα πυροβοληταὶ εὐγενῆ λείψανα τῶν ἐπὶ ἐν ἔτος ὑπηρετησάντων ἐν τῷ πυροβολικῷ τοῦ προπυργίου τῆς Ἑλλάδος ἀνεδέξαντο τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ φρουρίου τῆς θαλάσσης (Μπουρτζι) ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀξίου ἀρχηγοῦ Δημητρίου Δεληγιώργη. Ἐνῷ δὲ ἄλλα τῆς φρουρᾶς λείψανα

παρεδίδοντο αὖθις τοῖς μόχοις πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, ἐνθα ὁ ὀπλιτάρχης Δημήτριος Μακρῆς εἶχε διαμεῖνῃ δι' ἀσθένειαν, οἱ στρατηγοὶ Νότης Μπότσαρης, Κίτσος Τσαβέλλας, Γεώργιος Κίτσος, Διαμαντῆς Ζέρβας καὶ Γεώργιος Βαλτινός, τὸ πλεῖστον τῶν δευτερευόντων ἀρχηγῶν καὶ τιμὲς στρατιῶται μετεκλήθησαν παρὰ τῇ κυβερνήσει. Διήρχοντο δὲ τὴν Πελοπόννησον πανταχοῦ εὐφημούμενοι καὶ εὐλογούμενοι· τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῆς εἰς τὴν πρωτεύουσιν ἀφίξεως αὐτῶν ἡ πόλις αὕτη ἦν ἔρημος, τῶν κατοίκων προεξελθόντων πάντων εἰς προϋπάντησιν αὐτῶν.

Ἄμα δὲ τῶν σκοπῶν τῶν τειχῶν θεασαμένων αὐτοὺς πόρρωθεν καὶ ἀμέσως κανονοβολισμοὶ πεντάκις ἐπαναληφθέντες ἐκ τοῦ Παλαμηδίου ἐχαιρέτισαν τὰς σημαίας αὐτῶν. Εἰ καὶ εἶχον διαμεῖνῃ ἐν Ἀμφίσσῃ, τὰ ἔχνη ὅμως τῶν στερήσεων αὐτῶν δὲν εἶχον ἔτι ἐξαλειφθῇ ἐκ τῶν χαρακτῆρων αὐτῶν. Τὸ ὥχρον καὶ κατεσκληκὸς αὐτῶν πρόσωπον, οἱ ἐρυθροὶ καὶ ἐξωδηκότες ὀφθαλμοί, ἡ ἄτακτος κόμη, τὰ ἐκ τῆς πυρίτιδος μέλανα καὶ ἐκ τοῦ αἵματος κατεπιλωμένα ἱμάτια αὐτῶν πάντα ταῦτα μαρτυροῦντα τὴν ἀνδρείαν καὶ συγχρόνως τὰς αὐτῶν ὀδύνας ἐξήγειρον ἐν ἐκάστη καρδίᾳ τὸν θαυμασμόν καὶ τὸν οἶκτον. Ἐκαστος ἐθλίβε τὴν χεῖρα αὐτῶν δακρυρροῦν καὶ οἱ λυγμοὶ διέκοπτον τὰ αὐτοῖς ἀποδιδόμενα ἐγκώμια·

Τὸ Μεσολόγγιον ἔπεσεν· ἄλλ' ἠνώρθωσε τὴν Ἑλλάδα· ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου ἐστηρίχθη ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐγράφη ἡ λαμπροτέρα σελὶς ἀπάσης τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας· τὸ Μεσολόγγιον εἶνε ἡ δόξα τῆς δόξης συμπάσης τῆς ἐπαναστάσεως. Μετὰ δὲ τὴν ἐπανάστασιν ἡγέρθη ἡρῶαν ἐκ τῶν περισυναχθέντων ὁστῶν τῶν πεσόντων, ἐφ' οὗ ἐπιγέγραπται:

«Ἐν τούτῳ νίκα·
Ἦνι Λεωνίδα πολυπληθεῖς
Ἐνθα κέονται εἶνεκ' ἐλευθερίας
ἔρι μαχεσάμενοι».

Ἐκεῖ κεῖται καὶ ὁ τάφος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἐξ ἰταλικοῦ μαρμάρου, ἐφ' οὗ νεᾶνις παριστᾶσα τὴν Ἑλλάδα γράφει τὴν λέξιν Μάρκος. Τὸ κοιμητήριον τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ ζωὴ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ ἱερῷ ἀγῶνι, τὸ δὲ Μεσολόγγιον θὰ ζῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ ποιήσει καὶ μάλιστα ἐν ταῖς καρδίαις τῶν Ἑλλήνων καὶ παντὸς ἀνθρώπου λάτριος τῆς ἐλευθερίας ἐφ' ὅσον ὁ ἥλιος φωτίζει τὴν γῆν κατὰ τὸν αὐτὸν Χαλκιόπουλον ἀναφωνοῦντα:

«Κοιμητήριον ἡρώων,
Μεσολόγγιον, θὰ ζήσης
ὅσον ὑπὸ τοῦ ἡλίου
θὰ φωτίζεται ἡ κτίσις».

ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΒΟΡΩΝΟΥ

Διευθυντοῦ τοῦ ἐθνικοῦ νομισματικοῦ μουσείου.

Ο ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΚΑΣΙ ΚΑΙ Η ΤΗΛΕΓΟΝΙΑ ΤΟΥ ΕΥΓΑΜΜΩΝΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΥΣ ΤΥΠΟΥΣ ΤΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ¹

Τὴν ἐπομένην ἐμβριθὴ μελέτην ἀποτελοῦσαν τὸ πρῶτον μέρος τῶν Etudes Archéologiques et Numismatiques τοῦ κ Σβορώνου δημοσιεύομεν μεταφράσαντες ἐκ τοῦ γαλλικοῦ διττοῦ ἔνεκα λόγου, καὶ ἵνα παρὰσχωμεν τοῖς ἡμετέροις ἀναγνώσταις, μάλιστα τοῖς διατρίβουσι περὶ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ὕλην σοβαρωτέραν, οὐχ ἥττον δὲ τερπνὴν, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ προκείμενον ἔργον ἐνὸς τῶν μᾶλλον διακεκριμένων ἡμῶν ἐπιστημόνων, ἔδειξε καὶ ἄλλα σημεῖα ἐφ' ὧν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ νομισματολογία· ὁ πρόλογος τοῦ συγγραφέως σαφηνίζει καλῶς τὸ πρᾶγμα. «Ὑπὸ τὸν τίτλον Μελέται ἀρχαιολογικαὶ καὶ νομισματικαί, προτιθέμεθα ν' ἀπαρτίσωμεν σειρὰν πραγματειῶν σχετικῶν πρὸς διάφορα δυσχερῆ καὶ σκοτεινὰ ζητήματα ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν κειμένων καὶ τῆς ἐξηγήσεως τῶν ἀρχαίων μνημείων παντὸς εἶδους. Θὰ καταδείξωμεν πρὸ πάντων τὴν χρησιμότητα τῶν νομισματικῶν τύπων εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν γενικῶς· ἡ ἐργασία αὕτη τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ἦτο μέχρι τοῦδε λίαν παρημελημένη.»

Α'.

Παρατηρήθη ὅτι ἡ νομισματολογία τῆς Ἀρκადίας προσφέρει ἱκανὰ παραδείγματα χρήσεως τύπων νομισματικῶν σχετικῶν πρὸς τοὺς ἐγχώριους μύθους. Ἀνευρίσκεται ἐν τούτοις ἡ Ἀρτεμις διατοξεύουσα τὰ στέρνα τῆς νύμφης Καλλιόπης παρ' αὐτῇ ἐχούσης τὸν ἀρτίτοκον Ἀρκάδα·— δύο ἕτεραι παραστάσεις τοῦ Ἀρκάδος, τοῦ ἐπωνύμου ἥρωος τῆς χώρας ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ, ἐν τῇ μιᾷ τῶν ὁποίων κάθεται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ ὁ Ἑρμῆς φέρει αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βραχίονος ἵνα παραδώσῃ τῇ τροφῇ τοῦ Μαΐα·— ὁ Ἀλεός·— ἡ Ἀθηνᾶ μετὰ τοῦ Κηφείως καὶ τῆς Στερόπης·— ὁ Τηλεφός ἐκθετός καὶ γαλουχοῦμενος παρ' ἐλάφου·— ἡ Δημήτηρ Ἐρινύς·— ὁ ἵππος Ἀρείων·— ὁ Πάν καὶ ἡ νύμφη Σφίγξ·— ὁ Ἡρακλῆς καὶ αἱ Στυμφαλίδες ὄρνεις.

Ἐν τῇ προκειμένῃ μελέτῃ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ δείξωμεν ὅτι εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν τὴν τῶν μύθων ἀνάγονται ἐπ' ἴσης οἱ τύποι νομισμάτων τινῶν τῆς Μαντινείας, ὧν ἡ ἐρμηνεία ματαίως ἀνεζητήθη μέχρι τοῦδε ὑπὸ τε τῶν νομισματολόγων καὶ τῶν ἀρχαιολόγων.

Ἄλλ' ἰδοὺ κατὰ πρῶτον ἡ ἀκριβεστέρα καὶ λεπτομερεστέρα περιγραφὴ τῶν νομισμάτων τούτων καὶ τῶν ποικιλιῶν αὐτῶν ἡ γενομένη παρὰ τοῦ Imhoof-Blumer.

1. Ἀργυροῦν, 19 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου, σταθμὸς γραμμαρίων 5,41— ΜΑΝΤΙ ὀπισθεν πωγωνίου πετασφοροῦντος, ὀρθοῦ ἐπὶ δεξιᾷ ἐστραμ-

1. Etudes archéologiques et numismatiques, par Jean. N. Svoronos.—Premier Fascicule: Ulysse chez les Arcadiens et la Télégonie d'Eugammon, à propos des types monétaires de la ville de Mantinée. In-4°, Paris, 1889.